

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 346.2

ОДНОСТОРОННЯ ВІДМОВА ВІД ГОСПОДАРСЬКОГО ЗОВОВ'ЯЗАННЯ (ДОГОВОРУ), НЕ ПОВ'ЯЗАНА З ПОРУШЕННЯМ ЙОГО УМОВ

Анастасія БАБІЙ,

головний консультант управління забезпечення Судової палати
у господарських справах Верховного Суду України

SUMMARY

The article examines the legal nature of the right of repudiation of economic obligation (contract), unconnected with violation of his terms from the other party, pre-condition of it's origin and condition of realization. The analysis of legislation, which provides such repudiation of contract, is carried out, in particular, the features of repudiation of contract are considered from permanent, fiduciary contacts and bank account agreement.

Key words: right of repudiation of contract, equitable civil right, interest guarded by a law, legal initiative, transformation of interest, permanent agreement, fiduciary agreement.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується правова природа права на односторонню відмову від господарського зобов'язання (договору), не пов'язана з порушенням його умов із боку іншої сторони, передумови його виникнення та умови реалізації. Здійснено аналіз законодавства, яким передбачається така одностороння відмова, зокрема, розглянуто особливості односторонньої відмови від безстрокових, фідучіарних договорів та договору банківського рахунку.

Ключові слова: право односторонньої відмови від зобов'язання (договору), суб'єктивне цивільне право, охоронюваний законом інтерес, правова ініціатива, трансформація інтересу, безстрокові договори, фідучіарні договори.

Постановка проблеми. Запорукою розвитку економіки будь-якої країни в умовах ринкових відносин є, по-перше, стабільність цивільного обороту, яка значною мірою залежить від юридичної захищеності господарських зобов'язань, по-друге, можливість учасників таких зобов'язань своєчасно змінювати або припиняти їх, якщо економічний ефект у цьому разі буде більшим, ніж від збереження status-quo. З огляду на викладене важливого значення набувають передбачені законодавством способи зміни (припинення) договірних правовідносин, серед яких особливе місце належить односторонній відмові від зобов'язання (договору).

Традиційно односторонню відмову від зобов'язання (договору) розглядають як захід оперативного впливу або оперативно-господарську санкцію, яку застосовують у разі порушення недобросовісним контрагентом зобов'язання чи договору.

Водночас законодавством передбачаються випадки, коли стороні (сторонам) договору надано право відмовитись від нього в будь-який момент на власний розсуд [12, с. 92]. У цьому разі передбачене право на односторонню відмову, як правило, пов'язується з особливостями певних договірних правовідносин (безстрокові, фідучіарні договори), економічною нерівністю сторін договору, специфікою його суб'єктного складу. З огляду на це законодавець прагне захистити інтереси сторін договору від безстроковості зобов'язань, втрати довіри однієї зі сторін договору у фідучіарних договорах, економічної чи соціальної нерівності сторін, намагаючись компенсувати їх нерівність.

Окремі аспекти односторонньої відмови від зобов'язання (договору) досліджували Т. Боднар, О. Томарова, М. Єгорова, Г. Карапетов, О. Оболонкова та інші

науковці. Проте спеціальних досліджень, безпосередньо присвячених односторонній відмові від господарського зобов'язання (договору), не пов'язаній із порушенням його умов із боку іншої сторони, в Україні не здійснювалося.

Метою статті є дослідження правової природи односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору), не пов'язаної з порушенням його умов із боку іншої сторони, підстав та умов її реалізації, правовий аналіз окремих передбачених законодавством випадків такої односторонньої відмови та формулювання на основі цього загальних висновків.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зазначити, що для реалізації односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору), не пов'язаної з порушенням його умов із боку іншої сторони, не вимагається наявність будь-якого юридичного факту (тобто дії, події, фактичного складу). Підставою виникнення права на відмову в цих випадках є охоронюваний законом інтерес, пов'язаний із переконанням законодавця в необхідності надання одній зі сторін договору або обом сторонам можливості в односторонньому порядку, без погодження з контрагентом, вирішувати долю зобов'язання [7, с. 64]. Право на відмову у свою чергу розглядають як засіб охорони законного інтересу, тобто інструмент, за допомогою якого потерпіла сторона обирає відповідні способи захисту, якими можуть бути правові наслідки односторонньої відмови: зміна або припинення правовідношення [14, с. 234]. Такі виняткові можливості спрямовуються на захист тієї сторони договору, чий інтерес можуть зазнати обмежень у процесі виконання (зобов'язання) договору, а тому ці інтереси стають об'єктом захисту й водночас підставою реалізації суб'єктивного права на такий захист.

Для реалізації права на односторонню відмову від зобов'язання (договору), яке здійснюється в силу норми закону або умов договору та не пов'язується з порушенням його умов із боку іншої сторони, достатньою є наявність прямої вказівки в законі на можливість таких дій, а також волевиявлення однієї зі сторін договору змінити чи розірвати договірні правовідносини.

З огляду на зазначене таке право відносять до суб'єктивних цивільних прав особи, зокрема, секундарного права [14, с. 234], яке полягає в можливості реалізації управленою особою свого інтересу, спрямованого на припинення зобов'язання. Водночас відмінною рисою права на односторонню відмову від договору як секундарного права є те, що інший суб'єкт правовідношення вимушений «перетерпіти» дії (волевиявлення) з реалізації секундарного права управленим суб'єктом та їх наслідки, а за необхідності – вчинити зумовлені для нього такими діями обов'язки; тобто він є пов'язаним діями управненого суб'єкта [16, с. 61].

У судовій практиці відмову управненої сторони від договору, яка не залежить від наявності порушення договірних правовідносин із боку іншої сторони, інколи називають «безпідставною з точки зору закону» (Постанова Вишого господарського суду України від 23.05.2012 р. в справі № 5010/1495/2011-18/65) [15, с. 36].

Так, наприклад, ч. 1 ст. 1075 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) передбачається, що договір банківського рахунку розривається за заявою клієнта в будь-який час. Юридична оцінка цієї норми дозволяє зробити висновок, що клієнт має право достроково в односторонньому порядку розірвати договір банківського рахунку, а підставою для розірвання слугуватиме його заява. У свою чергу банк зобов'язаний прийняти таку заяву, за наявності коштів на рахунку клієнта – здійснити завершальні операції за рахунком (щодо виконання платіжних вимог на примусове списання (стягнення) коштів, виплати коштів готівкою, нарахування й виплати відсотків на день закриття рахунку, перерахування залишку коштів на підставі платіжного доручення на інших рахунок підприємства, зазначений у заяві, тощо), закрити такий рахунок та видати клієнту довідку про закриття рахунку (п. 20.5 Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженої Постановою Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492) [13, с. 756–757].

У цьому разі наявність юридичного факту презюмується, а його роль відіграє інтерес клієнта (його суб'єктивне право на відмову). Водночас презумпція, яка замінює або являє собою юридичний факт, має таке саме правове значення, що і юридичний факт [4, с. 262].

Мотиви, які викликають бажання однієї зі сторін скористатися своїм суб'єктивним правом на односторонню відмову від зобов'язання (договору), можуть бути абсолютно різними. Так, вступаючи в договірні правовідносини, сторона договору (клієнт) переслідує певний інтерес (як правило, економічний), наприклад, отримання від банку процентів за користування грошовими коштами, що знаходяться на його рахунку. Через певний час унаслідок зміни деяких обставин інтерес цієї сторони може також суттєво змінитися. Наприклад, володілець рахунку, усвідомлюючи певні економічні ризики, забажає припинити договірні правовідносини. У цьому разі він може скористатися своїм суб'єктивним правом на відмову від договору, передбаченим ч. 1 ст. 1075 ЦК України.

Отже, інтерес, відображаючись у свідомості, є змістоутворюючим, таким, що визначає мету, фактором вольової поведінки суб'єкта суспільних відносин, а суб'єктивне право являє собою особливий юридичний засіб реалізації цілей, а в підсумку – інтересу суб'єкта [11, с. 95]. Інакше кажучи, потреба в зміні або розірванні договору є передумовою виникнення інтересу, а інтерес є передумовою одностороннього акту реалізації суб'єктивного права на односторонню відмову від договору [10, с. 35].

Як зазначає М. Єгорова, для мотивації в застосуванні односторонньої відмови від виконання договору необхідно, щоб заінтересована сторона договору усвідомила необхідність у його трансформації у вигляді інтересу, визначила характер своїх дій і їх кінцевий результат (зміну чи розірвання договору, відшкодування збитків), а також співвіднесла свої дії з тими вимогами, які містяться в системі юридичних стимулюючих та обмежувальних засобів [7, с. 68].

Оскільки інтерес під час односторонньої відмови від виконання договору спрямовується на досягнення необхідної зацікавленій стороні мети, яка може реалізуватися лише через зміну або припинення договору, за допомогою можливостей, наданих правовими засобами (припиненням суб'єктивних прав та обов'язків), такий інтерес також кваліфікують як юридичний інтерес [17].

Водночас, крім інтересу, необхідно передумовою виникнення суб'єктивного права на односторонню відмову від договору визнають також правову ініціативу. Проявляється остання під час реалізації сформованого інтересу та полягає в тому, що заінтересована в зміні чи припиненні договору сторона має можливість визначити спосіб досягнення бажаної мети (за згодою сторін, юрисдикційний спосіб або односторонню відмову), тобто своїми цілеспрямованими правомірними діями змінити чи припинити договірні правовідносини [7, с. 68–69].

Усі передбачені законом випадки односторонньої відмови від зобов'язання (договору), не обумовленою його порушенням, поділяють на дві основні категорії [7, с. 73–74]. До першої відносять норми, які, санкціонуючи односторонню відмову, покладають на сторону, що відмовляється від зобов'язання (договору), певні обтяження як майнового, так і немайнового характеру. Виконання таких обтяжень спрямовується на захист інтересів пасивної сторони відмови та може являти собою зобов'язання з відшкодування збитків або необхідність повідомлення контрагента про відмову від зобов'язання (договору).

Як правило, одностороння відмова від зобов'язання (договору) з одночасним покладенням певних обтяжень передбачається для оплатних договорів, оскільки законодавець таким чином намагається врахувати інтереси пасивної сторони відмови, яка може понести збитки, пов'язані зі зміною чи припиненням договірних відносин.

Так, згідно із ч. 4 ст. 849 ЦК України замовник має право в будь-який час до закінчення роботи відмовитися від договору підряду, виплативши підряднику плату за виконану частину роботи та відшкодувавши йому збитки, завдані розірванням договору.

На думку М. Єгорової, відшкодування збитків у цьому разі є заходом цивільно-правової відповідальності, що покладається на управнену сторону за наслідки розірвання договору, та є об'єктивним правом пасивної сторони договору [7, с. 64–65].

Водночас право сторони відмовитись від договору передбачається законом, тому цілком слушно, що

реалізація такого права не може вважатися неправомірною, хоч і порушує певним чином права й інтереси пасивної сторони договору.

Отже, у прямо зазначених законом випадках природа відповідальності як компенсаційного заходу та природа санкції за правопорушення можуть розходитись. Ми цілком згодні з А. Карапетовим, який зазначає, що в таких випадках збитки як міра цивільно-правової відповідальності перестає бути санкцією та виступає винятково як компенсаційна міра, спрямована на відновлення майнового стану контрагента [6, с. 305].

Компенсаційний характер відшкодування прослідковується, зокрема, у разі односторонньої відмови від договору морського перевезення вантажу. Так, відповідно до ст. 157 Кодексу торговельного мореплавства України (далі – КТМ України) кожна зі сторін унаслідок настання будь-якої з обставин, зазначених у ст. 156 КТМ України, може відмовитися від договору під час рейсу. У цьому випадку відправник відшкодує перевізнику всі зазначені останні витрати щодо вантажу, у тому числі витрати, пов'язані з розвантаженням, а також фрахт пропорційно фактичній дальності перевезення вантажу.

Як уже зазначалося, у деяких випадках на ініціюючу сторону відмови від зобов'язання (договору) може покладатися обов'язок повідомити контрагента про відмову. У цьому разі дотримання встановленого законом процесуального правила про обов'язок повідомити контрагента про відмову від договору є необхідним компонентом механізму правового регулювання таких правових норм, недотримання якого може призвести до неправомірності цього розірвання або зміни договору [7, с. 78].

До другої групи випадків односторонньої відмови від зобов'язання (договору), не обумовленої його порушенням, належать норми, що санкціонують односторонню відмову, реалізація якої не залежить від виконання будь-яких умов. Як правило, у законі така конструкція відмови позначається як «право відмовитися від <...> у будь-який час». Із цього постає, що управомочена сторона, незалежно від строку дії договору, у будь-який момент його виконання (доки договір діє та не є виконаним) наділяється суб'єктивним правом відмовитися від договору (або змінити його), для якого законом чи договором передбачається така можливість зміни або припинення. При цьому жодні причини, у тому числі й інтерес іншої сторони в продовженні правовідносин, не здатні створити перешкоди в реалізації права на односторонню відмову.

Зокрема, згідно із ч. 1 ст. 790 ЦК України наймач має право відмовитися від договору прокату та повернути річ наймодавцю в будь-який час. Користувач має право повернути річ, передану йому в користування, у будь-який час до спливу строку договору (ч. 1 ст. 834 ЦК України).

Така ж конструкція передбачається для договору банківського рахунку, який розривається за заявою клієнта в будь-який час (ч. 1 ст. 1075 ЦК України).

В узагальненні судової практики [24] зазначено, що право клієнта на розірвання договору банківського рахунку в односторонньому порядку є безумовним. Договір вважається розірваним із моменту отримання банком заяви про закриття рахунку.

При цьому умови договору про відмову від права на отримання вкладу на першу вимогу вважаються нікчемними, тобто наявність таких положень у тексті договору не зумовлює ті правові наслідки, які сторони мали на увазі [23].

Водночас зазначено, що договір банківського вкладу визнається оплатним, тому вкладник має право на отримання процентів за вкладом навіть у разі дострокового розірвання такого договору за ініціативою вкладника. За своєю суттю витребування вкладу до закінчення його строку слід визнати односторонньою зміною умов договору, яка дозволяється законом, проте її вчинення спричиняє настання певних наслідків, а саме в розмірі нарахування процентів за цим вкладом [24].

Однак розірвання договору банківського рахунку тягне за собою закриття рахунку [13, с. 756]. Тому вважаємо, що витребування вкладу до закінчення його строку, тобто розірвання договору за заявою клієнта, за своєю суттю є односторонньою відмовою від договору. У цьому разі зміна розміру нарахування процентів є лише наслідком розірвання такого договору, а не зміною його умов.

Оскільки для односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору), не пов'язаної з порушенням його умов із боку іншої сторони, характерна відсутність установлених законом умов для її здійснення, а достатньою для її реалізації є лише наявність інтересу управомоченої сторони, таку відмову ще називають безумовною [7, с. 64].

Водночас слід зазначити, що одностороння відмова від зобов'язання (договору) та одностороння зміна його умов як односторонній правочин реалізується управненою стороною в позасудовому порядку шляхом направлення письмового повідомлення про відмову від зобов'язання (договору) або його зміну. З моменту отримання такого повідомлення зобов'язання (договір), відповідно, є зміненим або припиненим [15, с. 36].

Судова практика також виходить із того, що факт вчинення одностороннього правочину шляхом надіслання повідомлення про відмову від договору або в інший спосіб має бути доведений із метою встановлення моменту припинення правовідносин за договором, щодо якого вчинено відмову [22].

Відтак «безумовність» такої відмови не є абсолютною з огляду на те, що в будь-якому випадку сторона договору, яка має намір скористатися своїм суб'єктивним правом на відмову від зобов'язання (договору), повинна повідомити про це контрагента, навіть якщо нормою, що санкціонує односторонню відмову, не передбачається обов'язок такого повідомлення.

Наведені уточнення дозволяють внести певні корективи в окреслену дихотомію поділу односторонньої відмови, не пов'язаної з порушенням зобов'язання (договору). Зокрема, слід виділяти норми, які, санкціонуючи односторонню відмову, на сторону, яка відмовляється від зобов'язання (договору), покладають обтяження майнового характеру або здійснюють це.

Аналізуючи передбачені законом випадки односторонньої відмови, не пов'язаної з порушенням зобов'язання (договору), слід зазначити, що найчастіше вони передбачаються для безстрокових договорів.

Так, згідно із ч. 1 ст. 304 Господарського кодексу України (далі – ГК України) агентський договір може бути достроково припинений за угодою сторін, а якщо агентський договір укладено без визначення строку його дії, то також у разі відкликання повноважень комерційного агента від подальшого здійснення комерційного посередництва за договором або відмови комерційного агента від подальшого здійснення комерційного посередництва. Таке ж право надано сторонам договору безстрокового найму (ч. 2 ст. 763 ЦК України), сторонам ліцензійного договору, продовженого на невизначений строк (ч. 3 ст. 1110 ЦК України).

При цьому сторонам договору комерційної концесії, укладеного без зазначеного строку, право на відмову надається за умови попередження про це контрагента за шість місяців, якщо договором не передбачено більш тривалий строк (ч. 3 ст. 374 ГК України).

Встановлення саме такого строку для повідомлення про відмову пов'язане з тим, що під час укладення договору об'єднанню зусиль праволодильця й користувача передують укладення ліцензійних договорів і проведення реєстраційних процедур. Обрання користувача володільцем у межах договору комерційної концесії іноді потребує досить значного часу, а тому сторона такого договору, прийнявши рішення про його розірвання, повинна повідомити другу сторону не пізніше ніж за шість місяців [21].

Правовими наслідками укладення договору найму на невизначений строк є також те, що кожна зі сторін такого договору має право відмовитися від нього в будь-який час в односторонньому порядку за умови попередження про це іншої сторони за один місяць, а в разі найму нерухомого майна – за три місяці [13, с. 349–350]. При цьому згідно із ч. 2 ст. 763 ЦК України договором або законом може встановлюватися інший строк для попередження про відмову від договору найму, укладеного на невизначений строк. Наприклад, ст. 17 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» передбачається місячний строк для попередження про відмову від договору, укладеного на невизначений строк.

Водночас законом передбачено випадки, коли відповідне право на відмову надається лише одній стороні договору, укладеного на невизначений строк. Зокрема, згідно із ч. 1 ст. 739 ЦК України таке право надано платнику безстрокової ренти (умова договору, відповідно до якої платник безстрокової ренти не може відмовитися від договору ренти, є нікчемною), а відповідно до ч. 1 ст. 1026 ЦК України – комісіонеру від договору комісії з одночасним покладенням на нього обов'язку повідомити комітента про таку відмову та вжити заходів зі збереження майна комітента.

У всіх наведених випадках специфічність умови про строк, зокрема й «безстроковість» договорів, зумовлює можливість односторонньої відмови від таких договорів. Тому подібні договори та зобов'язання, які з них виникають, визначаються як безстрокові [9, с. 454].

Усвідомлюючи юридичну вагомість умови про безстроковість, Г. Шершеневич вказував: «У договорі необхідно зазначати строк, оскільки упущення строку можна витлумачити згідно із часовим характером використання не в сенсі його вічності, а в сенсі можливості припинення його в будь-який час» [3, с. 159].

Умова про односторонню відмову, як уже зазначалося, є характерною також для фидуціарних договорів. Зокрема, фидуціарний характер мають правовідносини, засновані на взаємній довірі та на припущенні чесності й здатності в контрагентів [19; 2, с. 662]. Він властивий угоді, сутність якої спирається на взаємну довіру її учасників [19; 1, с. 208].

Особливо це проявляється в договорах представництва, у яких представник (повірений) діє за дорученням (за довірою) іншої сторони (довірителя) та представляє її інтереси настільки, наскільки це залежить від обсягу наданих йому повноважень (що також залежить від обсягу існуючої довіри) [19, с. 788]. Фидуціарний характер договорів на оформлення представництва послідовно відображає також правовий режим їх припинення, який полягає в тому, що довіра, яка виходить від тієї сторони,

яка дала згоду на здійснення від її імені юридичних дій, припускає, що зміна характеру взаємовідносин сторін може призвести до припинення відносин в односторонньому порядку [19, с. 790].

Зокрема, відповідно до ч. ч. 2, 3 ст. 1008 ЦК України довіритель або повірений мають право відмовитися від договору доручення в будь-який час. Однак якщо повірений діє як підприємець, то сторона, яка відмовляється від договору, має повідомити іншу сторону про відмову від договору не пізніше ніж за один місяць до його припинення, якщо триваліший строк не встановлено договором (таке ж правило передбачається ч. 2 ст. 304 ГК України). І лише в разі припинення юридичної особи, яка є комерційним представником, довіритель має право відмовитися від договору доручення без попереднього повідомлення про це повіреному.

Отже, незважаючи на спільну з іншими представницькими договорами правову природу, відносини сторін під час укладення договору комерційного представництва в цілому не є особисто-довірчими, а характеризуються здебільшого оплатністю. Відтак фидуціарність у відносинах комерційного представництва (як різновиду підприємницької діяльності) не є визначальним фактором, відповідно, правила про односторонню відмову є більш жорсткими [19, с. 791].

Крім того, відміна довірительом доручення або відмова повіреного від виконання доручення може спричинити значні майнові втрати іншої сторони. Саме тому законодавець як на довірителя, так і на повіреного покладає обов'язок щодо відшкодування збитків, заподіяних іншій стороні односторонньою відмовою від виконання договору доручення, якщо повірений діяв як комерційний представник. Водночас якщо повірений діяв не як комерційний представник, то згідно із ч. ч. 2, 3 ст. 1009 ЦК України відмова довірителя або повіреного від договору доручення не є підставою для відшкодування збитків.

Пояснити такі відмінності в регулюванні можна підприємницьким оплатним характером правовідносин комерційного представництва, для яких особисті відносини мають набагато менше значення, ніж для звичайного представництва [8, с. 510].

Водночас строк завчасного повідомлення в один місяць, визначений ч. 2 ст. 304 ГК України та ч. 3 ст. 1008 ЦК України, не має безумовного характеру. У ч. 2 ст. 119 КТМ України вказано, що якщо договір морського агентування укладено на невизначений термін, то кожна зі сторін має право розірвати договір за наявності серйозних причин, які підтверджують його невиконання, сповістивши іншу сторону про це не пізніше ніж за три місяці із часу, коли їй стало відомо про такі причини.

М. Брагінський зазначає: «Правило про можливість припинення договору морського агентування, укладеного на невизначений строк, шляхом одностороннього розірвання кожною зі сторін відповідає представницькому характеру договору морського агентування» [5, с. 783].

Окрім специфіки безстрокових і фидуціарних договорів, право на односторонню відмову може також зумовлюватися обставинами, які не залежать від волі сторін [18, с. 16 17]. Так, згідно зі ст. 156 КТМ України кожна зі сторін має право відмовитися від договору морського перевезення вантажу без відшкодування іншій стороні пов'язаних із цим збитків у таких випадках: воєнних або інших дій, що можуть загрожувати небезпечною захоплення судна або вантажу; блокади порту відправлення або призначення; затримання судна за розпорядженням властей із причин, що не залежать від

сторін договору; залучення судна для спеціальних потреб держави; заборони капітаном морського порту вивозу з порту відправлення або ввозу в порт призначення вантажу, призначеного для перевезення, у випадках, передбачених законом. А відповідно до ч. 4 ст. 844 ЦК України за виникнення необхідності проведення додаткових робіт та у зв'язку з істотним перевищенням через це визначеного приблизного кошторису замовник має право відмовитись від договору підрядку.

Висновки. Як правило, право на односторонню відмову від зобов'язання (договору), не пов'язане з порушенням його умов із боку іншої сторони, передбачається для безстрокових і фідучіарних договорів, а також може зумовлюватися економічною нерівністю сторін договору, специфікою його суб'єктного складу або обставинами, які не залежать від волі сторін.

У цих випадках право на односторонню відмову від зобов'язання (договору) є суб'єктивним цивільним правом, а саме секундарним правом, передумовами для виникнення якого слугують охоронюваний законом інтерес і правова ініціатива (волевиявлення сторони зобов'язання (договору) змінити чи припинити договірні правовідносини).

Умовами реалізації такого права є обов'язок управленої сторони повідомити контрагента про відмову від зобов'язання (договору) або його зміну, а в передбачених законом випадках – відшкодувати збитки, спричинені припиненням (зміною) правовідносин.

Список використаної літератури:

1. Иоффе О. Советское гражданское право. Общее учение об обязательствах : [курс лекций] / О. Иоффе. – Л. : ЛГУ, 1958. – 511 с.
2. Шершеневич Г. Учебник русского гражданского права / Г. Шершеневич. – 9-е изд. – М. : Издание Бр. Башмаковых, 1912. – 951 с.
3. Шершеневич Г. Курс гражданского права : в 2 т. / Г. Шершеневич. – СПб., 1902– . – Т. 2. – 1902. – 230 с.
4. Иоффе О. Вопросы теории права / О. Иоффе, М. Шаргородский. – М. : Юридическая литература, 1961. – 380 с.
5. Брагинский М. Договорное право : в 5 кн. / М. Брагинский, В. Витрянский. – М. : Статут, 2003– . – Кн. 4 : Договоры о перевозке, буксировке, транспортной экспедиции и иных услугах в сфере транспорта. – 2003. – 910 с.
6. Карапетов А. Расторжение нарушенного договора в российском и зарубежном праве / А. Карапетов. – М., 2011. – 556 с.
7. Егорова М. Односторонний отказ от исполнения гражданско-правового договора / М. Егорова. – М., 2010. – 528 с.
8. Суханов Е. Поручение / Е. Суханов // Комментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации (часть вторая) / под ред. О. Козырь, А. Маковского, С. Хохлова. – М. : МЦФЭР, 1996. – С. 510.
9. Гражданское право : [учебник] : в 2 т. / отв. ред. Е. Суханов. – М. : БЕК, 2000– . – Т. 2. – 2000. – 646 с.
10. Ойгензихт В. Воля и волеизъявление (очерки теории философии и психологии права) / В. Ойгензихт. – Душанбе, 1983. – 256 с.
11. Михайлов С. Категория «интереса» в российском гражданском праве / С. Михайлов. – М., 2002. – 205 с.
12. Комментарий к ГК РФ, части второй / отв. ред. О. Садиков. – М. : Контракт ; ИНФРА-М, 1998. – 799 с.
13. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : в 2 т. / за ред. О. Дзери, Н. Кузнецової, В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2005– . – Т. 2. – 2005. – 1088 с.
14. Боднар Т. Одностороння відмова в договірних зобов'язаннях / Т. Боднар // Університетські наукові записки. – 2012. – № 1(41). – С. 234–241.
15. Грабовська А. Особливості правового регулювання односторонньої відмови від господарського зобов'язання (договору) та односторонньої зміни його умов / А. Грабовська // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 1(173). – С. 32–38.
16. Томарова О. Право на односторонню відмову від договору як секундарне право / О. Томарова // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 9. – С. 58–61.
17. Морозова Н. Правовое положение клиента по договору транспортной экспедиции / Н. Морозова // Транспортное право. – 2004. – № 4. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.center-bereg.ru/b15973.html>.
18. Антонюк О. Право на односторонню відмову від зобов'язання та односторонню зміну його умов / О. Антонюк // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 2. – С. 15–18.
19. Полтавський О. До питання про фідучіарний характер договірних представницьких відносин / О. Полтавський // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 788–793.
20. Погребняк А. Как посредничать в новом тысячелетии (ну, по крайней мере, в 2004 году) / А. Погребняк // Бухгалтер. – 2004. – № 5(245). – С. 38.
21. Орлов А. Простое товарищество – эффективный способ объединения предпринимателей / А. Орлов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru>.
22. Постанова Вищого господарського суду України від 25.06.2009 р. у справі № 28/492/08 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/4032509>.
23. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ щодо спорів, які впливають з кредитних відносин, розглянутих місцевими судами Кіровоградської області у 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://kra.court.gov.ua/sud1190/150/1523>.
24. Узагальнення судової практики щодо вирішення спорів, що виникають із договорів банківського вкладу та банківського рахунку, проведене на виконання листа Апеляційного суду Київської області від 16.07.2014 р. № 15710/07-16/14 Бориспільським міськрайонним судом Київської області [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://sua.court.gov.ua/sud1890/uzagal/Uzag_prakt_13_1_pol_14.